

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

DESCARTES
DISCOURS DE LA MÉTHODE

ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

DISCOURS DE LA MÉTHODE

Si ce discours semble trop long pour être tout lu en une fois, on le pourra distinguer en six parties. Et, en la première, on trouvera diverses considérations touchant les sciences. En la seconde, les principales règles de la méthode que l'auteur a cherchée. En la troisième, quelques-unes de celles de la morale qu'il a tirée de cette méthode. En la quatrième, les raisons par lesquelles il prouve l'existence de Dieu et de l'âme humaine, qui sont les fondements de sa métaphysique. En la cinquième, l'ordre des questions de physique qu'il a cherchées, et particulièrement l'explication du mouvement du cœur et de quelques autres difficultés qui appartiennent à la médecine, puis aussi la différence qui est entre notre âme et celle des bêtes. Et en la dernière, quelles choses il croit être requises pour aller plus avant en la recherche de la nature qu'il n'a été, et quelles raisons l'ont fait écrire.

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ*

Αν ο λόγος¹ αυτός φανεί πολύ μακρὺς για να διαβαστεί ολόκληρος μονομιάς, θα μπορούσε κανείς να τον διακρίνει σε ἕξι μέρη. Στο πρώτο, θα βρεί διάφορες απόψεις σχετικές με τις επιστήμες. Στο δεύτερο, τους κυριότερους κανόνες της μεθόδου που ο συγγραφέας αναζήτησε. Στο τρίτο, μερικούς από τους κανόνες της ηθικής που ἔβγαλε απ' αυτή τη μέθοδο. Στο τέταρτο, τους λόγους με τους οποίους αποδείχνει την ὑπαρξη του Θεού και της ανθρώπινης ψυχής, που είναι τα θεμέλια της μεταφυσικής του. Στο πέμπτο, τη σειρά των ζητημάτων φυσικής που ερεύνησε, και ιδιαίτερα την εξήγηση για την κίνηση της καρδιάς και μερικών άλλων δυσκολιών που ανήκουν στην ιατρική, κι ἔπειτα επίσης τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην ψυχή μας και την ψυχή των ζώων. Και στο τελευταίο μέρος, ποιὰ πράγματα νομίζει πως χρειάζονται για να προχωρήσει κανείς στην ἔρευνα της φύσης περισσότερο απ' ὅτι προχώρησε ο ἴδιος, και ποιοί λόγοι τον ἔκαναν να γράψει.

* Για ν' αποκτήσει ο αναγνώστης μια γενική ιδέα του συνολικού διαγράμματος του Λόγου, είναι σκόπιμο να διαβάσει προκαταβολικά τη σύντομη ἀνάλυση που βρίσκεται στο τέλος της Εισαγωγής. Εξ ἄλλου οι μικροί ἀριθμοὶ παραπέμπουν στις « Σημειώσεις » στο τέλος του Λόγου. (Σημ. Μεταφρ.)

PREMIÈRE PARTIE

1.—Le bon sens est la chose du monde la mieux partagée: car chacun pense en être si bien pourvu, que ceux même qui sont les plus difficiles à contenter en toute autre chose n'ont point coutume d'en désirer plus qu'ils en ont. En quoi il n'est pas vraisemblable que tous se trompent; mais plutôt cela témoigne que la puissance de bien juger et distinguer le vrai d'avec le faux, qui est proprement ce qu'on nomme le bon sens ou la raison, est naturellement égale en tous les hommes; et ainsi que la diversité de nos opinions ne vient pas de ce que les uns sont plus raisonnables que les autres, mais seulement de ce que nous conduisons nos pensées par diverses voies, et ne considérons pas les mêmes choses. Car ce n'est pas assez d'avoir l'esprit bon, mais le principal est de l'appliquer bien. Les plus grandes âmes sont capables des plus grands vices aussi bien que des plus grandes vertus; et ceux qui ne marchent que fort lentement peuvent avancer beaucoup davantage, s'ils suivent toujours le droit chemin, que ne font ceux qui courent et qui s'en éloignent.

2.—Pour moi, je n'ai jamais présumé que mon esprit fût en rien plus parfait que ceux du commun; même j'ai souvent souhaité d'avoir la pensée aussi prompte, ou l'imagination aussi nette et distincte, ou la mémoire aussi ample ou aussi présente, que quelques autres. Et je ne sache point de qualités que celles-ci, qui servent à la perfection de l'esprit: car pour la raison, ou le sens,

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1.—Η ορθοφροσύνη² είναι στον κόσμο το πράμα το καλύτερα μοιρασμένο, γιατί ο καθένας βρίσκει πως είναι τόσο καλά εφοδιασμένος με ορθοφροσύνη, ώστε κι εκείνοι ακόμα που ικανοποιούνται δυσκολότατα σε κάθε άλλο πράμα, δεν έχουν τη συνήθεια να ποθούν περισσότερη απ' όση έχουν. Σ' αυτό δεν είναι πιθανό να γελιούνται όλοι, αλλά τούτο μαρτυρεί μάλλον πως η ικανότητα να κρίνει κανένας καλά και να ξεχωρίζει την αλήθεια από το ψέμα, η οποία είναι καθαυτό ό,τι ονομάζουν ορθοφροσύνη ή λογικό, είναι φυσικά ίση σε όλους τους ανθρώπους. Κι έτσι η ποικιλία των γνώμών μας δεν προέρχεται από το ότι άλλοι είναι περισσότερο κι άλλοι λιγότερο λογικοί, παρά μονάχα από το ότι οδηγούμε τις σκέψεις μας από δρόμους διαφορετικούς και δεν προσέχουμε όλοι τα ίδια πράματα. Γιατί δεν αρκεί να έχει κανένας καλό μυαλό, το κυριότερο είναι να το χρησιμοποιεί καλά. Οι μεγαλύτερες ψυχές είναι ικανές για τις μεγαλύτερες κακίες όσο και για τις μεγαλύτερες αρετές. Κι εκείνοι που περπατούν πάρα πολύ σιγά μπορούν, αν ακολουθούν πάντα τον ίδιο δρόμο, να προχωρήσουν πολύ περισσότερο, από κείνους που τρέχουν, μα που απομακρύνονται απ' αυτόν.

2.—Όσο για μένα, ποτέ μου δεν φαντάστηκα πως το πνεύμα μου³ είταν σε τίποτα τελειότερο από το πνεύμα των πολλών: συχνά μάλιστα πόθησα να είχα τη σκέψη εξίσου γοργή, ή τη φαντασία εξίσου καθαρή και διακριτή⁴, ή τη μνήμη εξίσου πλατιά ή εξίσου παρούσα, όσο μερικοί άλλοι. Και δεν ξέρω άλλα προσόντα απ' αυτά, που να χρησιμεύουν για την τελειότητα του πνεύματος. Γιατί, όσο

d'autant qu'elle est la seule chose qui nous rend hommes et nous distingue des bêtes, je veux croire qu'elle est tout entière en un chacun, et suivre en ceci l'opinion commune des philosophes, qui disent qu'il n'y a du plus et du moins qu'entre les *accidents*, et non point entre les *formes*, ou natures, des *individus* d'une même *espèce*.

3.— Mais je ne craindrai pas de dire que je pense avoir eu beaucoup d'heur, de m'être rencontré dès ma jeunesse en certains chemins qui m'ont conduit à des considérations et des maximes, dont j'ai formé une méthode, par laquelle il me semble que j'ai moyen d'augmenter par degrés ma connaissance, et de l'élever peu à peu au plus haut point auquel la médiocrité de mon esprit et la courte durée de ma vie lui pourront permettre d'atteindre. Car j'en ai déjà recueilli de tels fruits, qu'encore qu'aux jugements que je fais de moi-même, je tâche toujours de pencher vers le côté de la défiance plutôt que vers celui de la présomption; et que, regardant d'un œil de philosophe les diverses actions et entreprises de tous les hommes, il n'y en ait quasi aucune qui ne me semble vaine et inutile, je ne laisse pas de recevoir une extrême satisfaction du progrès que je pense avoir déjà fait en la recherche de la vérité, et de concevoir de telles espérances pour l'avenir, que si, entre les occupations des hommes purement hommes, il y en a quelqu'une qui soit solidement bonne et importante, j'ose croire que c'est celle que j'ai choisie.

4.— Toutefois, il se peut faire que je me trompe, et ce n'est peut-être qu'un peu de cuivre et de verre que je prends pour de l'or et des diamants. Je sais combien nous sommes sujets à nous méprendre en ce qui nous touche, et combien aussi les jugements de nos amis nous doivent être suspects, lorsqu'ils sont en notre faveur. Mais je serai bien aise de faire voir en ce discours quels sont les chemins que j'ai suivis, et d'y représenter ma vie comme

για το λογικό ή τον νου, που είναι το μόνο που μάς κάνει ανθρώπους και μάς ξεχωρίζει από τα ζώα, θέλω να πιστέψω πως αυτό βρίσκεται ακέραιο στον καθένα, και ν' ακολουθήσω σ' αυτό την κοινή γνώμη των φιλοσόφων⁵, που λένε πως ποσοτική διαφορά υπάρχει μονάχα ανάμεσα στα συμβεβηκότα κι όχι ανάμεσα στις ουσίες ή φύσεις των ατόμων ενός ίδιου είδους⁶.

3.—Δεν θα φοβηθώ όμως να το πω ότι πιστεύω πως είχα μεγάλη τύχη να βρεθώ, ήδη από τα νιάτα μου⁷, σε κάποιους δρόμους που με οδήγησαν σε απόψεις και κανόνες⁸, από τους οποίους σχημάτισα μια μέθοδο, που μ' αυτήν έχω, μου φαίνεται, το μέσο ν' αυξήσω βαθμιαία τη μάθησή μου και να την υψώσω σιγά-σιγά ως το υπέρτατο σημείο όπου η μετριότητα του πνεύματός μου κι η συντομία της ζωής μου θα μπορέσουν να τής επιτρέψουν να φτάσει⁹. Γιατί συγκόμισα ήδη από τη μέθοδό μου τέτοιους καρπούς¹⁰, που, όσο κι αν, στις κρίσεις που κάνω για τον εαυτό μου, πάντα προσπαθώ να κλίνω προς τη δυσπιστία μάλλον παρά προς την οίηση, και μ' όλο που, όταν αντικρύζω με μάτι φιλοσόφου τις διάφορες πράξεις κι επιχειρήσεις όλων των ανθρώπων, δεν υπάρχει σχεδόν καμιά που να μη μου φαίνεται μάταιη και περιετή, ωστόσο δεν μπορώ παρά να νοιώθω υπέρτατη ικανοποίηση για την πρόοδο που νομίζω πως έχω ήδη κάνει στην αναζήτηση της αλήθειας, και ν' αποκτώ για το μέλλον τέτοιες ελπίδες που αν, ανάμεσα στις ασχολίες των ανθρώπων, των αποκλειστικά ανθρώπων¹¹, υπάρχει κάποια που να είναι γερά καλή και σημαντική, τολμώ να πιστεύω πως είναι αυτή που έχω διαλέξει.

4.—Ωστόσο μπορεί και να γελιέμαι, κι ίσως να μην είναι παρά λίγος χαλκός και γυαλί αυτό που παίρνω για χρυσάφι και διαμάντια. Ξέρω πόσο έχουμε την τάση να γελιούμαστε σε ό,τι μάς αφορά, και πόσο επίσης πρέπει να μας είναι ύποπτες των φίλων μας οι κρίσεις, όταν μας είναι ευνοϊκές. Με μεγάλη μου όμως ευχαρίστηση θα δείξω, σ' αυτόν εδώ τον λόγο, ποιούς δρόμους ακολουθήσα, και θ' αναπαραστήσω μέσα σ' αυτόν τη ζωή μου σα

en un tableau, afin que chacun en puisse juger, et qu'apprenant du bruit commun les opinions qu'on en aura, ce soit un nouveau moyen de m'instruire que j'ajouterai à ceux dont j'ai coutume de me servir.

5.—Ainsi mon dessein n'est pas d'enseigner ici la méthode que chacun doit suivre pour bien conduire sa raison, mais seulement de faire voir en quelle sorte j'ai tâché de conduire la mienne. Ceux qui se mêlent de donner des préceptes se doivent estimer plus habiles que ceux auxquels ils les donnent; et s'ils manquent en la moindre chose, ils en sont blâmables. Mais, ne proposant cet écrit que comme une histoire, ou, si vous l'aimez mieux, que comme une fable, en laquelle, parmi quelques exemples qu'on peut imiter, on en trouvera peut-être aussi plusieurs autres qu'on aura raison de ne pas suivre, j'espère qu'il sera utile à quelques-uns, sans être nuisible à personne, et que tous me sauront gré de ma franchise.

6.—J'ai été nourri aux lettres dès mon enfance, et pource qu'on me persuadait que, par leur moyen, on pouvait acquérir une connaissance claire et assurée de tout ce qui est utile à la vie, j'avais un extrême désir de les apprendre. Mais, sitôt que j'eus achevé tout ce cours d'études, au bout duquel on a coutume d'être reçu au rang des doctes, je changeai entièrement d'opinion. Car je me trouvais embarrassé de tant de doutes et d'erreurs qu'il me semblait n'avoir fait autre profit, en tâchant de m'instruire, sinon que j'avais découvert de plus en plus mon ignorance. Et néanmoins, j'étais en l'une des plus célèbres écoles de l'Europe, où je pensais qu'il devait y avoir de savants hommes, s'il y en avait en aucun endroit de la terre. J'y avais appris tout ce que les autres y apprenaient; et même, ne m'étant pas contenté des sciences

σ' έναν πίνακα¹², για να μπορέσει να την κρίνει ο καθένας. Και τότε, μαθαίνοντας από την κοινή φήμη τις γνώμες που θα μορφώσει ο κόσμος, θα έχω ένα νέο μέσο να διδάχτώ, που θα το προσθέσω σ' εκείνα που συνηθίζω να χρησιμοποιώ.

5.— Έτσι, το σχέδιό μου δεν είναι να διδάξω εδώ τη μέθοδο που πρέπει ν' ακολουθεί ο καθένας για να οδηγεί καλά το λογικό του, παρά μονάχα να δείξω με τι τρόπο εγώ προσπάθησα να οδηγήσω το δικό μου. Όποιοι καταπιάνονται να δίνουν παραγγέλματα¹³ πρέπει να θεωρούν τον εαυτό τους ικανότερο από κείνους στους οποίους τα δίνουν, κι είναι αξιοκατάκριτοι αν λαθίσουν και στο παραμικρότερο. Επειδή όμως εγώ δεν παρουσιάζω αυτό μου το σύγγραμμα παρά σα μίαν ιστορία, ή, αν το προτιμάτε, σαν ένα μύθο όπου, μέσα σε μερικά παραδείγματα που μπορούν οι άλλοι να τα μιμηθούν, θα βρουν ίσως και πολλά άλλα που θα έχουν δίκιο να μην τα ακολουθήσουν, ελπίζω πως θα είναι χρήσιμο σε μερικούς, δίχως να είναι βλαβερό για κανέναν, και πως όλοι θα μου χρωστούν χάρη για την ειλικρίνειά μου¹⁴.

6.— Έχω τραφεί με τα γράμματα από παιδί¹⁵, κι επειδή με έπειθαν πως χάρη σ' αυτά μπορεί κανένας ν' αποκτήσει καθαρή και σίγουρη γνώση για το καθετί που είναι χρήσιμο στη ζωή, είχα υπέρτατο πόθο να τα μάθω. Μόλις όμως συμπλήρωσα όλον αυτό τον κύκλο των σπουδών¹⁶, που στο τέλος τους είναι συνήθεια να γίνεται κανένας δεκτός στη σειρά των σοφών, άλλαξα ολότελα γνώμη. Γιατί βρισκόμουν μπερδεμένος με τόσες αμφιβολίες και τόσες πλάνες, που μου φαινόταν πως, προσπαθώντας να μορφωθώ, δεν είχα κερδίσει τίποτα άλλο, εκτός που είχα ανακαλύψει ολοένα περισσότερο την αμάθειά μου. Κι ωστόσο, είμουν σε μίαν από τις πιο ξακουστές σχολές της Ευρώπης, και πίστευα πως, αν υπήρχαν άνθρωποι σοφοί πουθενά στον κόσμο, σ' εκείνη τη σχολή έπρεπε να βρίσκονται¹⁷. Είχα μάθει όλα όσα οι άλλοι μάθαιναν εκεί. Και μάλιστα, μη βρίσκοντας αρκετές τις επιστήμες που μας δίδασκαν, είχα διατρέξει όλα τα βιβλία, όσα έτυχε να μου πέσουν στα χέρια,

qu'on nous enseignait, j'avais parcouru tous les livres traitant de celles qu'on estime les plus curieuses. Avec cela, je savais les jugements que les autres faisaient de moi; et je ne voyais point qu'on m'estimât inférieur à mes condisciples, bien qu'il y en eût déjà entre eux quelques-uns qu'on destinait à remplir les places de nos maîtres. Et enfin notre siècle me semblait aussi fleurissant, et aussi fertile en bons esprits qu'ait été aucun des précédents. Ce qui me faisait prendre la liberté de juger par moi de tous les autres, et de penser qu'il n'y avait aucune doctrine dans le monde qui fût telle qu'on m'avait auparavant fait espérer.

7.— Je ne laissais pas toutefois d'estimer les exercices auxquels on s'occupe dans les écoles. Je savais que les langues qu'on y apprend sont nécessaires pour l'intelligence des livres anciens; que la gentillesse des fables réveille l'esprit; que les actions mémorables des histoires le relèvent, et qu'étant lues avec discrétion, elles aident à former le jugement; que la lecture de tous les bons livres est comme une conversation avec les plus honnêtes gens des siècles passés, qui en ont été les auteurs, et même une conversation étudiée, en laquelle ils ne nous découvrent que les meilleures de leurs pensées; que l'éloquence a des forces et des beautés incomparables; que la poésie a des délicatesses et des douceurs très ravissantes; que les mathématiques ont des inventions très subtiles, et qui peuvent beaucoup servir, tant à contenter les curieux, qu'à faciliter tous les arts, et diminuer le travail des hommes; que les écrits qui traitent des mœurs contiennent plusieurs enseignements et plusieurs exhortations à la vertu qui sont fort utiles; que la théologie enseigne à gagner le ciel; que la philosophie donne moyen de parler vraisemblablement de toutes choses, et se faire admirer des moins savants; que la jurisprudence, la médecine et les autres sciences apportent des honneurs et des riches-

που πραγματεύονταν εκείνες που θεωρούνται περιεργότατες και σπανιότατες¹⁸. Εκτός αυτό, γνώριζα και τις κρίσεις των άλλων για μένα, και δεν έβλεπα να με θεωρούν κατώτερο από τους συμμαθητές μου, αν και υπήρχαν ήδη μεταξύ τους μερικοί, που τους προόριζαν να διαδεχτούν τους δασκάλους μας. Και τέλος, ο αιώνας μας μου φαινόταν εξίσου ανθηρός κι εξίσου γόνιμος σε καλά μυαλά όσο οποιοσδήποτε από τους προηγούμενους. Αυτό μ' έκανε να τολμώ ελεύθερα να κρίνω από τον εαυτό μου κι όλους τους άλλους, και να σκέφτομαι πως δεν υπήρχε στον κόσμο επιστήμη¹⁹ που να είναι τέτοια που με είχαν πριν κάνει να ελπίζω.

7.—Ωστόσο δεν έπαυα να εκτιμώ τις ασκήσεις, με τις οποίες καταγίνονται στα σχολεία. Το είξερα πως οι γλώσσες²⁰ που μαθαίνει κανείς εκεί είναι αναγκαίες για την κατανόηση των αρχαίων βιβλίων, πως η νοστιμάδα των μύθων ξυπνά το πνεύμα, πως οι αξιομνημόνευτες πράξεις της ιστορίας το ανυψώνουν, και πως, όταν διαβάζονται με περίσκεψη²¹, βοηθούν να μορφωθεί η κρίση, πως η ανάγνωση όλων των καλών βιβλίων είναι σα μια συνομιλία με τους πιο καλλιεργημένους ανθρώπους των περασμένων αιώνων που τα έγραψαν, και μάλιστα συνομιλία μελετημένη, στην οποία μας φανερώνουν μονάχα τις καλύτερες από τις σκέψεις τους, πως η ρητορική έχει δυνάμεις κι ομορφιές ασύγκριτες, πως η ποίηση²² έχει αβρότητες και γλύκες πολύ γοητευτικές, πως τα μαθηματικά έχουν επινοήσεις λεπτότατες και που μπορούν να χρησιμέψουν πολύ τόσο στο να ικανοποιήσουν τους περίεργους, όσο και στο να διευκολύνουν όλες τις τέχνες και να λιγοστέψουν την εργασία των ανθρώπων, πως τα συγγράμματα που πραγματεύονται για τα ήθη²³ περιέχουν πολλά διδάγματα και πολλές προτροπές προς την αρετή, που είναι πολύ χρήσιμες, πως η θεολογία διδάσκει να κερδίζουμε τον παράδεισο, πως η φιλοσοφία²⁴ δίνει το μέσο να μιλούμε με αληθοφάνεια για όλα και να κάνουμε να μας θαυμάζουν οι λιγότερο σοφοί, πως η νομική, η ιατρική κι οι άλλες επιστήμες φέρνουν τιμές και πλούτη²⁵ σε όσους τις καλλιεργούν.

ses à ceux qui les cultivent; et enfin, qu'il est bon de les avoir toutes examinées, même les plus superstitieuses et les plus fausses, afin de connaître leur juste valeur, et se garder d'en être trompé.

8.—Mais je croyais avoir déjà donné assez de temps aux langues, et même aussi à la lecture des livres anciens, et à leurs histoires, et à leurs fables. Car c'est quasi le même de converser avec ceux des autres siècles que de voyager. Il est bon de savoir quelque chose des mœurs de divers peuples, afin de juger des nôtres plus sainement, et que nous ne pensions pas que tout ce qui est contre nos modes soit ridicule et contre raison, ainsi qu'ont coutume de faire ceux qui n'ont rien vu. Mais lorsqu'on emploie trop de temps à voyager, on devient enfin étranger en son pays; et lorsqu'on est trop curieux des choses qui se pratiquaient aux siècles passés, on demeure ordinairement fort ignorant de celles qui se pratiquent en celui-ci. Outre que les fables font imaginer plusieurs événements comme possibles qui ne le sont point; et que même les histoires les plus fidèles, si elles ne changent ni n'augmentent la valeur des choses pour les rendre plus dignes d'être lues, au moins en omettent-elles presque toujours les plus basses et moins illustres circonstances: d'où vient que le reste ne paraît pas tel qu'il est, et que ceux qui règlent leurs mœurs par les exemples qu'ils en tirent sont sujets à tomber dans les extravagances des paladins de nos romans, et à concevoir des desseins qui passent leurs forces.

9.—J'estimais fort l'éloquence, et j'étais amoureux de la poésie; mais je pensais que l'une et l'autre étaient des dons de l'esprit, plutôt que des fruits de l'étude. Ceux qui ont le raisonnement le plus fort, et qui digèrent le mieux leurs pensées, afin de les rendre

Και τέλος, πως είναι καλό να τις έχει κανένας εξετάσει όλες, ακόμα και τις δεισιδαιμονικότερες και τις πιο ψεύτικες, για να γνωρίσει τη σωστή αξία τους και ν' αποφεύγει ν' απατηθεί απ' αυτές.

8.—Πίστευα όμως πως αρκετόν καιρό είχα ήδη διαθέσει για τις γλώσσες, καθώς ακόμα και για την ανάγνωση των αρχαίων συγγραμμάτων, και για τις ιστορίες τους, και για τους μύθους τους. Γιατί, το να συναναστρέφεται κανένας ανθρώπους των περασμένων αιώνων είναι περίπου το ίδιο σα να ταξιδεύει. Είναι καλό να ξέρουμε κάτι για τα ήθη διαφόρων λαών, για να κρίνουμε σωστότερα τα δικά μας και να μη νομίζουμε πως ό,τι είναι αντίθετο με τους δικούς μας τρόπους είναι γελοίο και παράλογο, καθώς πιστεύουν συνήθως όσοι δεν έχουν δει τίποτα. Όταν όμως διαθέτει κανένας πάρα πολύν καιρό σε ταξίδια, καταντά στο τέλος ξένος στον τόπο του, κι όταν είναι πάρα πολύ περίεργος για όσα εφαρμόζονταν στους περασμένους αιώνες, απομένει συνήθως πολύ αμαθής για κείνα που εφαρμόζονται στον αιώνα που ζει. Αφίνω πως οι μύθοι κάνουν να φαντάζεται κανένας πως είναι δυνατά πολλά γεγονότα που είναι αδύνατα και πως ακόμα κι οι πιστότερες ιστορίες, αν δεν αλλάζουν και δεν φουσκώνουν την αξία των πραγμάτων για να τα κάνουν περισσότερο αξιανάγνωστα, τουλάχιστον παραλείπουν σχεδόν πάντα τα ταπεινότερα και τα λιγότερο λαμπρά περιστατικά. Απ' αυτό προέρχεται πως τα υπόλοιπα δεν φαίνονται όπως είναι, και πως όσοι κανονίζουν τα ήθη τους πάνω στα παραδείγματα που βγάζουν απ' αυτές τις ιστορίες κινδυνεύουν να πέσουν στους εξωφρενισμούς των πλανόδιων ιπποτών των μυθιστορημάτων μας²⁶ και να συλλάβουν σχέδια που ξεπερνούν τις δυνάμεις τους.

9.—Εκτιμούσα πολύ τη ρητορική και λάτρευα την ποίηση, πίστευα όμως πως και η μια και η άλλη ήταν χαρίσματα του πνεύματος μάλλον παρά καρποί της μελέτης. Εκείνοι που έχουν την πιο γερή συλλογιστική δύναμη και χωνεύουν καλύτερα τις σκέψεις τους,

claires et intelligibles, peuvent toujours le mieux persuader ce qu'ils proposent, encore qu'ils ne parlassent que bas breton, et qu'ils n'eussent jamais appris de rhétorique. Et ceux qui ont les inventions les plus agréables, et qui les savent exprimer avec le plus d'ornement et de douceur, ne laisseraient pas d'être les meilleurs poètes, encore que l'art poétique leur fût inconnu.

10.— Je me plaisais surtout aux mathématiques, à cause de la certitude et de l'évidence de leurs raisons; mais je ne remarquais point encore leur vrai usage, et, pensant qu'elles ne servaient qu'aux arts mécaniques, je m'étonnais de ce que, leurs fondements étant si fermes et si solides, on n'avait rien bâti dessus de plus relevé. Comme, au contraire, je comparais les écrits des anciens païens, qui traitent des mœurs, à des palais fort superbes et fort magnifiques, qui n'étaient bâtis que sur du sable et sur de la boue. Ils élèvent fort haut les vertus, et les font paraître estimables par-dessus toutes les choses qui sont au monde; mais ils n'enseignent pas assez à les connaître, et souvent ce qu'ils appellent d'un si beau nom n'est qu'une insensibilité, ou un orgueil, ou un désespoir, ou un parricide.

11.— Je révérais notre théologie, et prétendais, autant qu'aucun autre, à gagner le ciel; mais ayant appris, comme chose très assurée, que le chemin n'en est pas moins ouvert aux plus ignorants qu'aux plus doctes, et que les vérités révélées qui y conduisent sont au-dessus de notre intelligence, je n'eusse osé les soumettre à la faiblesse de mes raisonnements, et je pensais que, pour entreprendre de les examiner, et y réussir, il était besoin d'avoir quelque extraordinaire assistance du ciel et d'être plus qu'homme.

12.— Je ne dirai rien de la philosophie, sinon que, voyant qu'elle

για να τις κάνουν καθαρές και νοητές, μπορούν πάντα να πείσουν καλύτερα για ό,τι προτείνουν, έστω κι αν μιλούν βλάχικα κι έστω κι αν δεν έμαθαν ποτέ ρητορική. Κι εκείνοι που έχουν τις πιο ευχάριστες επινοήσεις και ξέρουν να τις εκφράζουν με περισσότερα στολίδια και γλύκα, θα είαν πάντα οι καλύτεροι ποιητές, έστω κι αν τους είαν άγνωστη η ποιητική τέχνη²⁷.

10.—Μου άρεζαν προπάντων τα μαθηματικά, εξ αιτίας της ασφάλειας και της προφάνειας των συλλογισμών τους, δεν διέκρινα όμως ακόμα καθόλου την αληθινή χρήση τους, και νομίζοντας πως χρησίμευαν μονάχα στις μηχανικές τέχνες, απορούσα πώς, ενώ τα θεμέλιά τους είαν τόσο σταθερά και τόσο στέρεα, δεν είχε χτιστεί πάνω τους τίποτα το ψηλότερο²⁸. Ενώ, απεναντίας, παρομοιάζα τα συγγράμματα των αρχαίων ειδωλολατρών²⁹ που πραγματεύονται για τα ήθη, με παλάτια λαμπρότατα και μεγαλοπρεπέστατα, χτισμένα όμως πάνω στον άμμο και πάνω στη λάσπη. Ανεβάζουν πολύ ψηλά τις αρετές και τις κάνουν να φαίνονται πιο αξιοσέβαστες, από κάθε άλλο πράμα στον κόσμο, δεν διδάσκουν όμως αρκετά το πώς να τις αναγνωρίζει κανείς, και συχνά αυτό στο οποίο δίνουν ένα τόσο ωραίο όνομα, δεν είναι παρά αναισθησία, ή αλαζονεία, ή απελπισία, ή πατροκτονία³⁰.

11.—Σεβόμουν τη θεολογία³¹ μας, καί ποθούσα, όσο κανένας, να κερδίσω τον παράδεισο. Έχοντας όμως μάθει, σαν κάτι το πολύ σίγουρο, πως ο δρόμος του είναι εξίσου ανοιχτός στους αμαθέστερους όσο και στους πιο σοφούς, και πως οι « εξ αποκαλύψεως » αλήθειες, που οδηγούν στον ουρανό, ξεπερνούν τη διάνοιιά μας, δεν θα είχα την τόλμη να τις υποβάλω στους αδύνατους συλλογισμούς μου, και πίστευα πως, για να επιχειρήσει κανένας να τις εξετάσει και να το κατορθώσει, είαν ανάγκη να έχει κάποιαν εξαιρετική βοήθεια από τον ουρανό, και να είναι περισσότερο από άνθρωπος³².

12.—Δεν θα πω τίποτα για τη φιλοσοφία³³, εκτός μόνο πως, βλέ-

a été cultivée par les plus excellents esprits qui aient vécu depuis plusieurs siècles, et que néanmoins il ne s'y trouve encore aucune chose dont on ne dispute, et par conséquent qui ne soit douteuse, je n'avais point assez de présomption pour espérer d'y rencontrer mieux que les autres; et que, considérant combien il peut y avoir de diverses opinions, touchant une même matière, qui soient soutenues par des gens doctes, sans qu'il y en puisse avoir jamais plus d'une seule qui soit vraie, je réputais presque pour faux tout ce qui n'était que vraisemblable.

13.—Puis, pour les autres sciences, d'autant qu'elles empruntent leurs principes de la philosophie, je jugeais qu'on ne pouvait avoir rien bâti qui fût solide, sur des fondements si peu fermes. Et ni l'honneur ni le gain qu'elles promettent, n'étaient suffisants pour me convier à les apprendre; car je ne me sentais point, grâce à Dieu, de condition qui m'obligeât à faire un métier de la science, pour le soulagement de ma fortune; et quoique, je ne fisse pas profession de mépriser la gloire en cynique, je faisais néanmoins fort peu d'état de celle que je n'espérais point pouvoir acquérir qu'à faux titres. Et enfin, pour les mauvaises doctrines, je pensais déjà connaître assez ce qu'elles valaient, pour n'être plus sujet à être trompé, ni par les promesses d'un alchimiste, ni par les prédictions d'un astrologue, ni par les impostures d'un magicien, ni par les artifices ou la vanterie d'aucun de ceux qui font profession de savoir plus qu'ils ne savent.

14.—C'est pourquoi, sitôt que l'âge me permit de sortir de la sujétion de mes précepteurs, je quittai entièrement l'étude des lettres. Et me résolvant de ne chercher plus d'autre science que celle qui se pourrait trouver en moi-même, ou bien dans le grand livre du monde, j'employai le reste de ma jeunesse à voyager, à voir des cours et des armées, à fréquenter des gens de diverses

ποντας ότι την καλλιέργησαν τα εξοχότερα πνεύματα που έζησαν από πολλούς αιώνες, και πως δεν υπάρχει ωστόσο ακόμα σ' αυτήν τίποτα που να είναι ασυζήτητο και που να μην είναι επομένως αμφίβολο, δεν είχα αρκετή οίηση ώστε να ελπίζω πως θα συναντούσα εγώ τιποτα καλύτερο από τους άλλους. Κι αναμετρώντας πόσες διαφορετικές γνώμες μπορούν να υπάρξουν πάνω στο ίδιο θέμα, που τις υποστηρίζουν άνθρωποι σοφοί, ενώ είναι αδύνατο να υπάρξει ποτέ παραπάνω από μια μονάχα που να είναι σωστή, θεωρούσα σχεδόν ψεύτικο το καθετί που μονάχα έμοιαζε αληθινό.

13.—Κατόπι, για τις άλλες επιστήμες, μια που δανείζονται τις αρχές τους από τη φιλοσοφία³⁴, έκρινα πως δεν ήταν δυνατόν να έχει κανένας χτίσει τίποτα το γερό πάνω σε θεμέλια τόσο λίγο σταθερά. Κι ούτε η τιμή, ούτε το κέρδος που υπόσχονται δεν ήταν αρκετά για να με παρακινήσουν να τις μάθω. Γιατί, δεν ένοιωθα, δόξα τω Θεώ, πως βρισκόμουν σε οικονομική κατάσταση τέτοια που να είμαι αναγκασμένος να κάνω την επιστήμη επάγγελμά μου για να επιβαρύνω λιγότερο την περιουσία μου³⁵. Και μολονότι δεν προσποιόμουν ότι καταφρονώ τη δόξα, όπως οι κυνικοί, λογάριαζα ωστόσο πολύ λίγο εκείνην που δεν είχα την ελπίδα ν' αποκτήσω αλλιώς παρά με πλαστούς τίτλους. Και τέλος, όσο για τις κακές επιστήμες³⁶, πίστευα πως είξερα ήδη αρκετά το τι άξιζαν, ώστε να μην διατρέχω τον κίνδυνο να γελαστώ ούτε από τις υποσχέσεις³⁷ ενός αλχημιστή, ούτε από τις προβλέψεις ενός αστρολόγου, ούτε από τις κατεργαριές ενός μάγου, ούτε από τα τεχνάσματα ή τις καυχησιές κανενός απ' αυτούς που επαγγέλλονται πως ξέρουν περισσότερα απ' όσα ξέρουν.

14.—Για τούτο, μόλις η ηλικία μου μού επέτρεψε να χειραφετηθώ από τους παιδαγωγούς μου, παράτησα ολότελα τη σπουδή των γραμμάτων. Και παίρνοντας την απόφαση να μην αναζητήσω πια άλλη επιστήμη εκτός από κείνην που θα μπορούσε να βρεθεί μέσα μου, ή και μέσα στο μεγάλο βιβλίο του κόσμου, χρησιμοποίησα τα υπόλοιπα νιάτα μου στο να ταξιδεύω, στο να βλέπω αυλές

humeurs et conditions, à recueillir diverses expériences, à m'éprouver moi-même dans les rencontres que la fortune me proposait, et partout à faire telle réflexion sur les choses qui se présentaient, que j'en pusse tirer quelque profit. Car il me semblait que je pourrais rencontrer beaucoup plus de vérité, dans les raisonnements que chacun fait touchant les affaires qui lui importent, et dont l'événement le doit punir bientôt après, s'il a mal jugé, que dans ceux que fait un homme de lettres dans son cabinet, touchant des spéculations qui ne produisent aucun effet, et qui ne lui sont d'autre conséquence, sinon que peut-être il en tirera d'autant plus de vanité qu'elles seront plus éloignées du sens commun, à cause qu'il aura dû employer d'autant plus d'esprit et d'artifice à tâcher de les rendre vraisemblables. Et j'avais toujours un extrême désir d'apprendre à distinguer le vrai d'avec le faux, pour voir clair en mes actions et marcher avec assurance en cette vie.

15.—Il est vrai que, pendant que je ne faisais que considérer les mœurs des autres hommes, je n'y trouvais guère de quoi m'assurer, et que j'y remarquais quasi autant de diversité que j'avais fait auparavant entre les opinions des philosophes. En sorte que le plus grand profit que j'en retirais était que, voyant plusieurs choses qui, bien qu'elles nous semblent fort extravagantes et ridicules, ne laissent pas d'être communément reçues et approuvées par d'autres grands peuples, j'apprenais à ne rien croire trop fermement de ce qui ne m'avait été persuadé que par l'exemple et par la coutume; et ainsi je me délivrais peu à peu de beaucoup d'erreurs qui peuvent offusquer notre lumière naturelle et nous rendre moins capables d'entendre raison. Mais après

και στρατούς, να συναναστρέφουμαι ανθρώπους διαφόρων ιδιοσυγκρασιών και καταστάσεων, ν' αποκτώ διάφορες εμπειρίες, να δοκιμάζω τον εαυτό μου στις διάφορες συναντήσεις που η τύχη έφερνε μπρός μου, και παντού να κάνω τέτοιους στοχασμούς πάνω στα πράγματα που μου παρουσιάζονταν, ώστε να μπορώ κάτι να ωφεληθώ απ' αυτά. Γιατί, μου φαινόταν πως θα μπορούσα να συναντήσω πολύ περισσότερη αλήθεια στους συλλογισμούς που κάνει ο καθένας σχετικά με τις υποθέσεις οι οποίες έχουν σημασία γι' αυτόν, και που τα γεγονότα θα τον τιμωρήσουν αμέσως κατόπι αν έκρινε άσκημα, παρά στους συλλογισμούς που κάνει ένας άνθρωπος των γραμμάτων μέσα στο σπουδαστήριό του πάνω σε θεωρητικές σκέψεις που δεν φέρνουν κανένα αποτέλεσμα, και που δεν έχουν γι' αυτόν άλλη συνέπεια εκτός ίσως πως, όσο πιο απομακρυσμένες από τον κοινό νου θα είναι, τόσο περισσότερη ματαιοδοξία θ' αποκομίσει γι' αυτές, επειδή θα έχει αναγκαστεί να χρησιμοποιήσει πολύ περισσότερο πνεύμα και τέχνη³⁸, προσπαθώντας να τις κάνει αληθοφανείς. Κι είχα πάντα υπέρτατο πόθο να μάθω να ξεχωρίζω την αλήθεια από το ψέμα, για να βλέπω καθαρά μέσα στις πράξεις μου και να πορεύουμαι με σιγουριά σε τούτη τη ζωή.

15.—Είναι αλήθεια πως ενόσο περιοριζόμουν να παρατηρώ τα ήθη των άλλων ανθρώπων, δεν έβρισκα τίποτα που να μου δίνει σιγουριά και παρατηρούσα ανάμεσα σ' αυτά σχεδόν όση ποικιλία είχα βρει πρώττερα ανάμεσα στις γνώμες των φιλοσόφων. Έτσι, το μεγαλύτερο κέρδος που αποκόμισα είταν πως, βλέποντας πολλά πράγματα που, όσο κι αν σ' εμάς φαίνονται εξωφρενικά και γελοία, δεν παύουν ωστόσο να τα παραδέχονται και να τα επιδοκιμάζουν άλλοι μεγάλοι λαοί, μάθαινα να μη δίνω υπερβολική πίστη σε τίποτα από κείνα για τα οποία με είχαν πείσει μονάχα με το παράδειγμα και το έθιμο, κι έτσι απαλλασσόμουν σιγά-σιγά από πολλές πλάνες που μπορούν να σκοτίζουν το φυσικό μας φως και να μας κάνουν λιγότερο ικανούς να λογικευόμαστε. Αφού όμως διέθεσα μερικά χρόνια μελετώντας έτσι στο

que j'eus employé quelques années à étudier ainsi dans le livre du monde et à tâcher d'acquérir quelque expérience, je pris un jour résolution d'étudier aussi en moi-même, et d'employer toutes les forces de mon esprit à choisir les chemins que je devais suivre. Ce qui me réussit beaucoup mieux, ce me semble, que si je ne me fusse jamais éloigné ni de mon pays ni de mes livres.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΡΣΙΟΣ

βιβλίο του κόσμου και προσπαθώντας ν' αποκτήσω κάποια πείρα, έλαβα μια μέρα την απόφαση να μελετήσω και τον εαυτό μου και να χρησιμοποιήσω όλες τις πνευματικές μου δυνάμεις στο να διαλέξω τους δρόμους που έπρεπε ν' ακολουθήσω. Κι αυτό μού πέτυχε, θαρρώ, πολύ καλύτερα παρά αν δεν είχα απομακρυνθεί ποτέ ούτε από την πατρίδα ούτε κι από τα βιβλία μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ